

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 2, Temmuz/July 2026]

Taşlıcalı Yahya Bey'in "Âlem-i Hayret"i

Universe of Wonder of Taşlıcalı Yahya Bey

Fazile EREN KAYA

Dr. Öğr. Üyesi • Hacettepe Üniversitesi • Edebiyat Fakültesi • Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
efazile@hacettepe.edu.tr • <https://orcid.org/0000-0001-5893-8155> • <https://ror.org/04kwvgz42>

Atıf | Citation: Eren Kaya, F. (2026). Taşlıcalı Yahya Bey'in "Âlem-i Hayret"i. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(2), s. 851-860.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1957734>
<https://izlik.org/JA27GF46BG>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 23.05.2026

Kabul Tarihi: 17.07.2026

Yayın Tarihi: 30.07.2026

Değerlendirme: Çift kör hakemlik

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Fon Desteği: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Bu makale için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Telif Hakkı ve Lisans: Bu dergide yer alan makaleler [Creative Commons CC-BY-NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanır.

Etik Bildirim: adeddergi@gmail.com

Article Information

Article Type: Research Article

Date Recieved: 23.05.2026

Date Accepted: 17.07.2026

Date Published: 30.07.2026

Review Reports: Double-blind peer review

Conflicts of Interest: The author has declared no conflict of interest.

Funding Support: The author has declared that no financial support was received for this study.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this article.

Ethics Statement: Scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study.

Plagiarism: This article has been scanned with iThenticate software. No plagiarism was detected.

Copyright&License: Articles in this journal are published under the [Creative Commons CC-BY-NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

Complaints: adeddergi@gmail.com

Öz

Günlük hayatta daha çok şaşırma anlamında kullanılan hayret kelimesi, tasavvufi ıstılahta sâlikin kalbine doğan tecelliler sonunda düşünemez hâle gelmesi demektir. Allah'ı bütünüyle idrak etmesi imkansız olan insan zihni için bu durum O'nu anlama çabasının bir sonucudur. Hayret, aynı zamanda Allah'ı anlama ve onda fânî olma çabasında olan insan için önemli bir makamın ismidir. Zengin çağrışımları olan bu terim edebiyatta da kendisine yer bulmuştur. Divan edebiyatında sonunda ilahi aşka ulaşmayı amaçlayan şairlerin hayret vadisinden ya da denizinden geçmeleri gerekmektedir. Gerek mesnevilerde gerekse divanlarda sıkça karşımıza çıkan bahr-i hayret, âlem-i hayret, bezm-i hayret tamlamalarının sebebi de budur. Şairler, ilahi aşk yolunda geçtikleri bu merhaleden eserlerinde bahsederek bir anlamda kendi tecrübelerini paylaşmış olurlar. 16. yüzyılın önemli isimlerinden Yahya Bey'in divanı incelendiğinde hayret kavramının sıkça kullanıldığı görülecektir. Şair, manevi yolculuğunun seyrinde bu makama ulaştığı, makamı gördüğü ve makamdan geçtiği esnada temaşa ettiği hâlleri şiirlerinde tavsif etmiştir. Bu çalışmada asker bir şair olup ömrünün son demlerinde Gülşenî tarikatına intisap ederek tasavvufa yönelen Yahya Bey'in divanında hayret makamının hangi bağlamlarda yer aldığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, tasavvuf, hayret makamı, ma'ârif, *Yahya Bey Divanı*.

Abstract

The word *hayret* (wonder), which is mostly used in daily life to mean being surprised, refers in Sufi terminology to a stage where the *sâlik* (spiritual traveler) becomes unable to think as a result of the divine manifestations born into their heart. This is because it is impossible for the human mind to fully comprehend Allah. In this sense, *hayret* is the outcome of knowing. For the *insan-ı kamil* striving to attain *fenâfillah*, *hayret* is a significant spiritual station. Naturally, this station has also found its place in literature. In Divan literature, poets who ultimately aim to reach divine love must pass through the valley of *hayret* or ocean of *hayret*. This is the reason behind the frequently encountered compounds in both *masnavis* and *divans*, such as *bahr-i hayret* (ocean of wonder), *âlem-i hayret* (universe of wonder), and *bezm-i hayret* (assembly of wonder). By mentioning this stage they pass through on the path of divine love in their works, poets, in a way, share their own experiences. When the *divan* of Yahya Bey, one of the prominent figures of the 16th century, is examined, it will be seen that the concept of *hayret* is frequently used. The poet described in his poems the stages he observed when he reached this station during his spiritual journey, gazed upon it, and passed through it. This article will focus on the contexts in which the stage of *hayret* takes place in the *divan* of Yahya Bey, a soldier-poet who turned to Sufism by joining the Gulshani order in the final years of his life.

Keywords: Classical Turkish literature, sufism, stage of wonder, knowledge, *Yahya Bey's Divan*.

Giriş

İnsanoğlunun ebedi âlemden kopup dünya sürgününe gelmesi ve ten kafesinde tutsak edilmesi dinî tasavvufi eserlerin temel konularından biridir. Fânî dünyaya gönderilen insan tekrar ebedi olmaya, ait olduğu yere dönmeye çabalar. Bu çaba uzun bir manevi tekâmül sürecini gerektirir. Seyr ü sülûk denen bu süreçte kişi önce nefisini temizlemeye çalışır. Nefis, tasavvufta insanın özü, kendisi, ilahi latife, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağı anlamlarına gelir (Uludağ, 2006, s. 526). Mutasavvıflar, nefsi kırılması gereken bir put olarak görürler. Onlara göre nefis kendini beğenir, kendine tapar, kendine hayrandır, bencildir, şımarıktır, kibirlidir. Aynı zamanda zayıftır, cimridir ve cahildir (Uludağ, 2006, s. 528). Bunca olumsuz niteliğe karşın onu ıslah ve terbiye etmek mümkündür. “Nefisini bilen Rabbini bilir” kaidesine uygun olarak Allah'ı tanımanın en önemli aşaması kişinin nefisini yani kendisini bilmesidir. Allah'ı hakkıyla bilmek isteyen sâlik, nefisini riyazet, mücahede, takva, zikir gibi yöntemlerle kötü hasletlerden temizlemeye, iyi sıfatlarla süslemeye çalışır. Bu şekilde manevi makamlarda yükselerek Allah'a ulaşır, ilahi sırlara vakıf olur (Tek, 2008, s. 44).

Seyr ü sülûk kişisel bir deneyimdir. Her insanın farklı yetenekleri farklı eğilimleri olduğu gibi nefsinin de güçlü ve zayıf yönleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle yola çıkan sâlik, kendisine tecrübeli bir yol gösterici, mürşit edinir ve onun rehberliğinde kendi yolunda ilerler. Aşılan engeller, varılan menziller

tasavvufi açıdan önemli olduğu kadar edebi açıdan da zengin bir kaynak durumundadır. Özellikle bu manevi yolculuğu sembolik hikayelerle anlatan eserler sanatsal yönden güçlü olmalarının yanı sıra somut olarak açıklanması ve anlatılması zor manevi hâllerin anlaşılmasını da kolaylaştırmıştır.

Manevi yolculukların konu edildiği pek çok eser olsa da en çok bilinen ve akılda kalıcı olanlardan biri Feridüddin Attar'a ait olan *Mantıku't-Tayr*'dir¹. Eserde insana ait hâllerin kuşlarla somutlaştırılması dikkate değerdir. Kuşlar, insanların yapamadığını yapar ve kendi kanatlarıyla uçarlar. İnsan ruhunun da ancak beden kafesinden kurtulunca uçacağı, kuşlar kadar özgür olacakları düşüncesi okuyucunun bu eseri benimsemesinde etkili olmuştur. Ayrıca kuşlar mevsimlere göre göç eden varlıklar olduğu için eserde kuşların yolculuk etmesi de şaşırtıcı değildir. İnsanların doğada gözlem yoluyla öğrendikleri bu bilginin edebi bir eserde, estetik anlatımla karşılırlarına çıkması da hem eserin dikkat çekiciliğini hem de oldukça girift olan felsefik bir konunun anlaşılabilirliğini artırmıştır. *Mantıku't-Tayr*'in insanın içsel yolculuğu ve ruhsal halleri gibi anlaşılması zor tasavvufi ve felsefik konulara anlaşılır açıklamalar sunması onu bir başvuru eseri yapmaktadır. *Yahya Bey Divanı*'nı okurken sık kullanılan "hayret" kavramıyla ilgili olarak başvurulacak ilk kaynak da bu nedenle *Mantıku't-Tayr* olmuştur.

"Şaşmak, şaşırmak" anlamına gelen hayret kelimesi, tasavvuf terimi olarak "kalbe gelen bir tecelli sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hâle gelmesi" demektir (Uludağ, 2002, s.162). İnsan-ı kâmil olma yolunda ilerleyen sâlik Allah'ı idrak etmeye çalışır. Ancak onu tam olarak tanımak ve bilmek mümkün değildir. Bu konuda Câmî, "marifetin hakikati hayrettir" der (Uludağ, 2003, s.55). Cüneyd-i Bağdâdî de "düşüncenin ulaşabildiği son nokta hayrettir" diyerek aynı görüşü paylaşır (Yetik, 1998, s. 60). Ancak hayret iki şekilde tezahür eder. Eğer sâlik Allah'ın varlığını ispatlayan delil konusunda hayrete düşerse bu onu zındıklığa götürür. Eğer bu delillerin temasında hayrete düşerse bu da onu siddik makamına taşır (Uludağ, 2002, s.162). Bu nedenle yanlış yola sapmaması için kalbini hakikate yönlendirecek bir rehber ihtiyacı duyar.

Hayret, *Mantıku't-Tayr*'de bir vadi ismi olarak kullanılmıştır. Bilindiği gibi hikâyede birlik arayışında olan kuşlar Hühüd'ün liderliğinde Simurg'u bulmak üzere uzun ve meşakkatli bir yola çıkarlar. Bu yolda geçmek zorunda oldukları vadiler ve özellikleri, eserin en dikkat çekici bölümlerindendir. Kuşlar sırasıyla talep, aşk, mârifet, istiğna, tevhid, hayret, fakr u fenâ vadilerinden geçerler.

İşin başlangıcında istek vadisi gelir. Ondan sonra ucu bucağı olmayan aşk vadisi gelir.

Üçüncü vadi bilgi vadisi, dördüncü vadi de istiğna vadisidir.

Beşinci vadi, tertemiz tevhit vadisi, altıncı vadi sarp ve korkunç bir vadi olan hayret vadisidir.

Yedinci vadi yokluk, yoksulluk vadisidir. Bundan sonra artık gitmene yol yürümene lüzum yok!

Tanrı seni kendisine çeker. Bu cezbeye düştün mü gidiş, yürüyüş de kaybolur. Katre bile olsan okyanus kesilirsin (Gölpınarlı, 2001, s. 99-100)!

Bu sembolik vadiler, tasavvuf yolunda yürüyen sâlikin aşması gereken nefsanî zorlukları temsil eder. Sâlik, istek vadisinde amacından şaşmamayı, isteğinde sabit kalmayı ve sabretmeyi öğrenir. Aşk vadisinde aşkına ulaşmak için aklını aradan çıkarır ve önüne uçsuz bucaksız marifet vadisi serilir (Çiçekler, 2020, s. 329). Aşk vadisinde aklı bırakan sâlik marifet vadisinde eşyanın özünü müşahade eder, ilahi sırlara ulaşır (Çiçekler, 2020, s. 330). Ardından içerisinde ne dava ne de mana olan istiğna vadisine gelir (Çiçekler, 2020, s. 338). Dünyadaki sebep-sonuç ilişkisinin etkisiz kaldığı bu vadede sâlik iki dünyadan vazgeçmeyi öğrenir. Bu vazgeçiş onu her şeyin tek bir bütünün parçası olduğunu gösteren tevhid vadisine taşır. Attar bu vadi için "Hak yolunun yolcusu bu makama ulaştınca, makamı ortadan kalkar" der (Çiçekler, 2020, s. 352). Çünkü kendisi de benliğinden sıyrılır ve Hak'la bir olur.

¹ Attar'dan önce de kuşların yolculuğunu benzer bağlamlarda ele alan eserler yazılmıştır. İbn Sina'nın *Risâletü't-Tayr* adlı eseri bunların en eskilerindendir. Ayrıca eski Yunan ve eski Hint uygarlıklarının geleneklerinde bu tarz hikayeler olduğu bilinmektedir (Pürcevacı, 1358'den aktaran Yıldırım, 2021, s.45).

Tevhid makamında birliğin sırrına erdikten sonra sâlikin ulaştığı hayret vadisi fenâfillaha ulaşmadan önce aşması gereken son merhaledir. Attar bu vadiyi “sarp ve korkunç” olarak nitelendirmiştir. Aslında tevhide ulaşan kişinin artık Allah’ın varlığında fâni olması beklenirken hayret vadisi bir engel olarak karşısına çıkmaktadır. Sâlik bu vadide şaşkınlığa düşüp yolunu yitirir:

Fâni misin, bâki misin; yoksa ikisi de var mı sende? Yoksa ikisi de değil misin? Bu görünen sen misin, değil misin? Deseler,

Der ki: Ben hiçbir şey bilmem ki. Ne onu bilirim ne bunu.

Âşıkım ama kime âşıkım? Onu da bilmiyorum. Ne müslümanım, ne kâfirim. Peki neyim ben öyleyse?

Aşkta da haberim yok ya. Hem aşkla dolu bir gönlüm var, hem gönlümde bir şeyciler yok, bomboş (Gölpınarlı, 2002, s.148)!

Hayret vadisinden sonra fakr u fenâ vadisine erişen sâlik “küll”e ulaşır. Küll denizinde kendisini kaybeder, yok olur. Yokluktan sıyrılıp ârif olur (Çiçekler, 2020, s. 371).

Attar’ın eserinde kuşların yaptığı bu yolculuğun özellikle hayret vadisi kısmı oldukça ilginçtir. Daha önce beş zorlu vadi aşmış olan sâlikin altıncı vadide yolunu kaybetme tehlikesi yaşaması, Allah’ın varlığını ispat eden delillerle karşılaşınca zındıklık ve sıddıklık arasında kalması onun fenâfillahtan önceki son imtihanıdır. Bu durum, tasavvuftaki “hayret” kavramı ve buna bağlı olarak “hayret makamı” konusunda araştırma yapmaya teşvik etmiştir.

Mantıku’t-Tayr’dan yola çıkarak hayret kavramının divan şiirinde hangi bağlamda ele alındığı araştırıldığında kavramın tasavvufi yönünün oldukça sık kullanıldığı görülmüştür. Bu kavram şiirlerde “vâdi-i hayret, âlem-i hayret, bahr-i hayret, kemâl-i hayret, reh-i hayret, şarab-ı hayret” şeklinde soyutu somutlaştıracak tamlamalar içerisinde karşımıza çıkmaktadır (Kotan ve Erkal 2024, s. 321). Ayrıca kelimenin marifet ve cünun kelimeleriyle birlikte kullanılması da dikkat çekicidir².

Osmanlı Devleti’nin en ihtişamlı döneminde yaşamış, hem asker hem bürokrat olarak devlete hizmet etmiş ve ömrünün sonlarında Gülşeni tarikatına intisap ederek kendisini manevi yönden geliştirmeye adanmış (Kaya, 2013) olan 16. yüzyılın başarılı şairlerinden Yahya Bey’in divanında “hayret” kavramının sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Şairin, hayret makamına ulaşmaya çalıştığı, hayret makamında bulunduğu ve oradan ayrıldığı durumlarda yaşadığı, gördüğü ve hissettiği hâlleri beyitlerinden izlemek mümkündür. Bu nedenle tespit edilen beyitler bu üç aşamaya göre üç başlıkta ele alınmıştır. Ancak konuyu dağıtmamak ve benzer kullanımları tekrar etmemek adına, aynı yapıdaki tüm beyitler yerine konuyu en belirgin şekilde yansıtan örneklerle yetinilmiştir.

Hayret yolunda

Uzun menziller aşp hayret makamına varmaya çalışan sâlikin bu aşamada karşılaştığı en büyük sorun, bu zamana kadar edindiği bilgileri nasıl kullanacağı meselesidir. Çünkü bu makam bilgiden azade kalmayı gerektirir. Yahya Bey’in bu konuya değindiği ilk beyit, şairin Ebussuud Efendi’ye sunduğu kasidede bulunmaktadır. Kasidenin 20. beytinde,

Ma’ârifün güherin takma gûş-ı nâdâna

Sözüm cevâhirini dinle bahr-i hayrete tal (s. 76)³

“Bilgi cevherini cahil kulağına takma. Söz cevherlerimi dinle, hayret denizine dal.”

Beyitte geçen *ma’ârif* kelimesi *ma’rifet*in çoğulu olup bilmek, tanımak, ikrar etmek anlamlarına gelir. Tasavvufi terim olarak ise “Allah’ı ve O’nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında manevi tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi” anlamına gelir (Uludağ, 2003, s. 54). Ancak tüm evrenin

² Ayrıntılı bilgi için bkz: Erkal, 2014.

³ Çalışmamızda *Yahya Bey Divanı*’nın “Çavuşoğlu, 2023” yayını kullanılmıştır. Metin içerisinde kullanılan beyitlerin yalnızca sayfa numaraları verilmiştir.

yaratıcısı ve sonsuz olan Allah'ı insanın sınırlı aklıyla anlaması ve bilmesi mümkün olmadığı için âlimler Allah'ın zatı hakkında tefekkür etmeyi cehalet olarak görmüşlerdir (Uludağ, 2003, s. 55). Beyti bu bilgiler ekseninde okuduğumuzda şairin okuyucusuna (ve kendisine) bilgi cevherlerini kulağına takmamasını öğütlemesi farklı bir anlam kazanmaktadır. Beyitte bahsedilen bilgi kişinin Allah'ın zatına dair öğrendiğini sandığı bilgidir, ki bu onun cahilliğini artıracaktır. Bu durumda yapılması gereken daha fazla bilgi edinmeye çalışmak değil doğrudan hayret denizine dalmaktır. Zaten doğru bilgi kişiyi hayret makamına taşıyacaktır. Nitekim Bayezid-i Bistami de "Marifetin hakikatine dair olan bilgi de hayrettir." demiştir (Uludağ, 2003, s. 55).

Yahya Bey'in bu konuda söylediği bir başka beyit ise şöyledir:

Ma'rifet mîveleri eğdi vücûdum talın

Râ gibi hayret ile bahr-i kemâle taldum (s. 378)

"Marifet/ ilahi bilgi meyveleri vücudumun dalını eğdi. Hayretle râ gibi olgunluk denizine daldım."

Nasıl bir ağacın meyveleri büyüdükçe dalları eğilirse, vücudunu bir ağaç dalına benzeten şairin bedeni de üzerindeki bilgi meyveleri büyüdükçe eğilmiştir. Elif gibi dik ve düz olan boyu bu bilginin ağırlığıyla *ra* harfine benzemiştir. Kazandığı bu marifet onu hayrete ulaştırmış ve olgunluk denizine taşımıştır. Yahya Bey, marifette takılıp kalmamış, kendisini denize yani tevhide bırakmıştır. Beyitte *ra* harfinin hem hayret kelimesinde hem de bahr kelimesinde şairin içinde bulunduğu hâli gösteren başarılı bir harf oyunudur⁴.

Aşağıdaki beyitte yine bilgi ve hayret arasındaki bağlantıya dikkat çekilir ve hayrete eren bir kişinin bilgisinin sınırları verilir:

Bu tokuz dâyireden ötesini bilemezüz

Sonı hayr ola hele bizde aceb hayret var (s. 278, 279)

"Bizde şaşırtıcı bir hayret olduğu için bu dokuz daireden/ felekten ötesini bilmeyiz, sonu hayır olsun."

Şair bilgisinin sınırlarını görülebilen âlemle sınırlı tutmaktadır. Görülebilen en geniş âlem de dokuz felektir. Batlamyus'un dünyayı merkeze alan gök sistemine göre dünyayı dokuz felek çevreler. Bu dokuz felekten sonra Allah'ın ilmi başlar (Pala, 2002, 159). Allah'ın ilmine ulaşmak ya da onu anlamak mümkün olmadığı için insan buradan ileriye gidemez, varacağı yer ancak hayret makamı olur.

Divanda, hayretle aynı kökten gelen ve hem şaşırmış, şaşkın hem de bir şeyi çok beğenen ve ona takdir hissiyle bağlanan anlamındaki "hayran" kelimesinin hayrete düşmüş, hayret makamına ermiş manasında kullanıldığı görülmüştür:

Âşık-ı bî-çâre erbâb-ı mahabbet bâbına

‘Âkil ü dâna gelür dîvâne vü hayrân gider (s. 287)

"Çaresiz âşık muhabbet ehlinin/ âşıkların kapısına akıllı ve bilgili gelir, delirmiş ve hayrete düşmüş olarak gider."

Hayret makamının kişiler üzerindeki etkisini özetleyen bu beyitte hayret makamında akıl ve bilginin bulunmadığına dikkat çekilir. Bu kapıya gelen kişi başlangıçta o zamana kadar edindiği bilgiye güvenen akıllı ve bilgin biridir. Ancak aşk, aklın sınırlarını aşan ve hakikate açılan önemli bir kapıdır. Bu kapıdan girince bilginin yerini sezgi ve hayranlık alır.

Hayrette

Yahya Bey Divanı'nda şairin hayret makamında temaşa ettiği hususlara dair pek çok beyit bulunmaktadır. Ömrünün sonlarına doğru yazdığı ve divanında 29. sırada yer alan kasidede içerisinde bulunduğu durumu hayret makamına benzetmektedir:

Ömr ise gâyet kasîr ü derd ise tûl u dirâz

⁴ Yahya Bey'in şiirlerindeki harf oyunları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kaplan, 2023.

Âlem-i hayretde kaldum nâ-murâd u nâ-ümîd

Hâlûme rahm eyleyüp bir mürşid-i kâmil benüm

Kıldı rûz-ı mihnetüm ihsân ile nevrûz u 'îd (s. 102)

“Ömür oldukça kısa, dert ise uzun ve fazla. Ben de isteksiz ve ümitsiz olarak bu hayret âleminde kaldım. Bir mürşit benim hâlîme merhamet edip bu sıkıntılı günümü ihsanıyla nevrûza ve bayrama çevirdi.”

Gerçek anlamda sıkıntılı günler yaşamakta olan şair bu kasidesiyle en azından oğulları için bir mansıp istemektedir. Sıkıntılı hâlini hayret makamındaki bir sâlikin durumuna benzetir. Hayret makamında kişi nerede olduğunu, ne hâlde olduğunu tarif edemediği bir bilinmezlik içerisinde. Bu bilinmezlikten onu çıkaracak bir mürşide ihtiyaç duyar. Yahya Bey de beyitlerde tam olarak bu durumu açıklamaktadır. Ömrün kısa dertlerin çok olduğu bir zamanda tam bütün ümitlerini kaybetmiş hiçbir şey bekleyemez hâle gelmişken bir mürşit çıkmış ve onun sıkıntılı gününü bayrama çevirmiştir.

Yahya Bey, klasik bir divan şairi olarak âşıkane gazeller yazmıştır. Sevgiliden bahsettiği aşağıdaki beyitlerde hâlini anlatmak için hayret makamına telmih yapmıştır:

Ol perî-rûyî görüp 'aklı gider Yahyânun

Gönlüne âteş-i hayret gözüne yaş gelür (s. 309)

“O peri yüzünü görünce Yahya'nın aklı gider, gönlüne hayret ateşi, gözüne yaş gelir.”

Beyitte anlatılan durum Allah'ın zatını ve sıfatlarını yarattığı mahlukat vasıtasıyla temaşa eden sâlikin yaşadığı hâle benzemektedir. O sâlik gördüğü bu güzellikler karşısında nasıl hayrete düşüyor, nasıl hayran kalıp aklını kaybediyorsa, sevgiliyi gören şair de öyle aklını kaybetmektedir.

Beyitte hayretin ateşe teşbihi dikkat çekicidir. Ateş, pek çok inanışa göre kutsal sayılan, manevi temizlenme ya da ceza aracı olarak görülen önemli bir unsurdur. Kur'an'da çoğu zaman cehennemle birlikte ya da cehennemi karşılayacak şekilde korkutucu anlamda kullanılsa da Hz. Musa'nın Tuva vadisinde karşılaştığı ateş, Hz. İbrahim'i yakmayan ateş gibi Allah'ın fiil ve kudretinin sembolü olarak kullanıldığı da görülmektedir (Tanyu, 1991, s.55). Burada hayret ateşinin hem kişinin benliği için yakıcı işlevlere sahip olması hem de onu dünyaya ait kirlerden temizleyip uhrevi nitelikler kazandırması yönlerinden iki ayrı işlevi vardır. Gönlüne hayret ateşi gelen şairin gözlerinin yaşarması, zıtlıkların bir arada olması tam da bu makama yaraşır bir durumdur. Çünkü hayret makamı zıtlıkların bir arada bulunduğu anlaşılması ve aşılması zor bir makamdır.

Âdemün aklı gider âlem-i hayretde kalur

Her kaçan togrulup ol serv-i ser-efrâz gelür (s. 310)

“Ne zaman servi boylu sevgili ayağa kalkıp gelse, insanın aklı gider, hayret âleminde kalır.”

Beyitte bir önceki beyitle benzer bir kullanım vardır. Sevgilinin geldiğini gören âşık aklını kaybeder, hayret âleminde kalır, hayran kalır. Sevgili gelirken aklın gitmesi tezatı ve aklını geride bırakan âşığın hayret âleminde kalması durumu hayret makamının belirgin özelliklerindendir.

Kelime oyunlarını seven ve şiirlerinde başarıyla kullanan Yahya Bey için hayret makamının içerisinde barındırdığı zıtlıklar ona zengin bir malzeme sağlamıştır. Aşağıdaki beyitte hayret makamını bir vadiye benzetmektedir:

Vâdî-i hayretde ey Leyli-sıfat her rûz u şeb

Hâlet-i ışk ile Mecnûn olmayan âkil degül (s. 364)

“Ey Leyla sıfatlı sevgili! Hayret vadisinde her gündüz ve gece aşk hâliyle Mecnun olmayan akıllı değildir.”

Leyla, tüm sevgililerin sembolik ismidir. Bu yüzden şairin sevgilisine onun ismiyle seslenmesine şaşılmaz. Ancak burada insanın beyti anlamasını güçleştiren kafasını karıştıran bir ifade vardır; hayret vadisinde bulunup âşıklık hâli ile delirmeyene akıllı denemez! Zaten hayret makamına girenlerin akıl ve bilgiyi geride bırakmış olmaları gerekir. O hâlde Yahya Bey, beyitte âkil kelimesi ile bulunduğu makamın hakkını verenleri kastetmektedir. Kişi içinde bulunduğu aşk hâli ile her gün Mecnun olmalı, delirmelidir ki bu makamın gereğini yerine getirmiş olsun ve bu makamı aşır fenâya ulaşınsın.

Şairin Leyla ve Mecnun kıssasına yaptığı telmih, zengin çağrışımlarıyla beytin anlamını güçlendirmiştir. Ayrıca deliren kişiyi akıllı olarak nitelendirmesi de başarılı bir tezat örneğidir.

Hayret makamı Attar'ın "Aşkımın haberim yok ama aşkla dolu bir gönlüm var, hem de içinde aşktan eser yok (Çiçekler, 2020, s. 360)." sözleriyle ifade ettiği bir zıtlıklar âlemidir. Anlaşılmasını ve aşılmasını zorlaştıran temel durum da bundan kaynaklanmaktadır. Yahya Bey Divanı'nda hayretteki bu zıtlıkların bir arada kullanıldığı pek çok beyte rastlanmaktadır.

Meded meded ne aceb aşk olur benüm ışıkm

Visâl-i yâr ile dahi kanâ'at idemez (s. 413)

"Yardım edin, benim aşkım ne garip bir aşıktır ki sevgiliye kavuşmakla bile yetinemiyorum."

Makâm-ı hayrete vardım bu derde çârem yok

Karâr u sabr ise olmaz ferâgat idemez (s. 414)

"Bu derde çarem yok, hayret makamına vardım ama burada karar edemiyorum, sabrım yok, vazgeçemiyorum."

Yukarıda verilen beyitlerden ilkinde şairin şaşkınlığını okumaktayız. Aşk derdi çeken âşık, sonunda sevgiliye kavuşmuştur ama bu vuslat onu mutlu etmemiştir. Vuslatla mutlu ve tatmin olmamak şaşırtıcı bir durumdur çünkü âşıkların yaşama amacı sevgiliye kavuşmaktır. Ancak ardından gelen beyit bize âşğın içerisinde bulunduğu durumu aydınlatmaktadır. Âşık hayret makamındadır. Durdine çare bulamamıştır. Ne burada kalabilir ne de buradan vazgeçebilir. Bu noktada âşğın ya da sâlikin yol göstericiye ihtiyacı vardır. Aşağıdaki beyitlerde hayret makamında şaşırmış olan sâlikin temaşa edeceği güzelliklerden bahsedilmektedir:

İşk ile âlî-cenâb ol tâyir-i kudî gibi

Encümün revzenlerinden âlem-i bîrûna bak (s. 345)

"Aşk ile yüksek yaratılışlı/şerefli ol, kutsal kuşlar gibi yıldızların pencerelerinden dışarıdaki âleme bak."

Bahr-i hayretde yükin boynundan ırmag istemez

Ayn-ı 'ibretle zemîn altında olan nûna bak (s. 345)

"İbret gözüyle yerin/ yer kürenin altındaki balığa bak, hayret denizinde yükünü boynundan ayırmak istemez."

Yahya Bey, ilk beyitte âşğın, sahip olduğu aşkın gücüyle pencerelere benzettiği yıldızlardan bakarsa dışarıyı izleyebileceğini söylemektedir. Daha önce ilminin dokuz kat gökle sınırlı olduğunu açıklayan şair bu beyitte de yine yıldızları kendisine sınır olarak belirlemiştir. Onlar yalnızca Allah'ı temaşa edeceği pencerelerdir. Beyitte kişinin kuşlar gibi yüksek yaratılışlı olması gerektiğinin söylenmesi de hem göğe ait olmaları açısından hem de *Mantıku't-Tayr*'da Simurg'a ulaşan kuşları hatırlatması bakımından önemlidir.

Hemen ardından gelen ikinci beyitte ise balıkla ilgili bir telmih yapılmıştır. Yukarıda âşğın göklerin ötesine bakmaya teşvik eden şair burada ise yerin altını işaret etmektedir. İbret gözüyle yerin altındaki balığa bakıldığında onun hayret denizinde olduğu hâlde yükünü bırakmadığı görülecektir. Yerin altındaki balıktan kasıt nedir ve bu balık nasıl bir yük taşımaktadır? Beyitte sahihliği konusunda tartışmalar olan "Dünya öküzle balığın üzerindedir." hadisine telmih yapılmıştır (URL1). Dünyanın balığın üzerinde duran bir öküzün boynuzları arasında olduğu bilgisi toplum tarafından bilinen eski

bir inançtır. Beyitte işte bu balıktan bahsedilmektedir. Balık hayret denizindedir ve üzerindeki yükü bırakmamıştır. Dolayısıyla hayret makamında yolunu şaşırmış olan âşık/ sâlik sorumluluklarının bilincinde olmalı, dünyaya, içindekilere ve dışındakilere ibret gözüyle bakmalıdır.

Beytin ikinci mısraında kullanılan nûn kelimesini Arap alfabesindeki nûn harfi olarak okumak da mümkündür. Böyle okunduğunda harf, başlangıcında mukataa harfi olarak kullanıldığı Kalem sûresine (68)⁵ telmih yapmaktadır. Sûre kaleme ve onun yazdıklarına yeminle başlamakta ve Hz. Peygamber'in müşriklerin iddia ettiği gibi şair, kahin ya da mecnun olmadığını ifade etmektedir. Hayretin ve hayranlığın delilikle ilişkisi düşünüldüğünde şairin, beyitte hayret makamında olup kendisini ve yolunu kaybetmiş sâlike âyeti hatırlatarak yol gösterdiğini söylemek mümkündür.

⁵ Sürenin ilk iki ayetinin meâli şöyledir: “Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki sen -rabbinin lutfu sayesinde- asla deli değilsin (URL2).”

Hayran olup çıkarken

Yahya Bey'in divanında redif kullanımı dikkat çekicidir. Belli başlı kelimeleri redif olarak seçerek yek ahenk gazeller yazmıştır. Bunlardan biri de "abdallar" redifli gazeldir. Gazel dervişlerin manevi makamları aşmalarını, hayretten fenâya geçmelerini ve sonsuzluğa ulaşmalarını konu edinmektedir. Özellikle hayretten bahsedilen beyitte Mevlevilere telmih yapılması ilginçtir:

Mevlevi gibi semâ'a girdiler bî-ihyâr

Hayret ile gird-i bâda döndiler abdâllar (s. 297)

"Abdallar, hayret ile dönen rüzgâr oldular, Mevleviler gibi iradesiz olarak sema dönmeye başladılar."

Mevlevilikte Mevlevî ayini kıyamet gününü tasvir eder. Ney'in üflenmesi sûr sesi, kudümün vuruşu "kûn" emridir. Neyin ve kudümün sesini duyan semazenler, kıyamet günü dirilen ruhlar gibi iradelerini kaybetmiş olarak haşır meydanına gelirler. Hayret makamına giren kişinin de iradesi kaybolur ve başı döner. Bu hâliyle semâ dönmeye hazırlanan bir mevleviye benzemektedir.

Mevlevî ayininde semânın pek çok sembolik anlamı vardır. Semâ içerisindeki dört selâm zât, sıfat, fiil, vahdet gibi tasavvufî anlamlar taşır. Ayrıca birinci selâm insanın Allah'ı ve O'na kulluğunu idrak etmesini, ikinci selâm insanın Allah'ın büyüklüğü ve kudreti karşısında hayranlık duymasını, üçüncü selâm bu hayranlık duygularının aşka dönüşmesini, vuslatı, dördüncü selâm ise mânevî yolculuğunu tamamlayan insanın yaratılıştaki vazifesine yani kulluğa dönüşünü anlatır (Özcan, 2004, s. 466). Beyitte "gird-i bâd" gibi dönen abdallar da Allah'ın birliğini, büyüklüğünü idrak edip benliklerinden sıyrılıp Hak'la bir olurlar.

Geçdiler gün gibi dünyâdan safâ-yı kalb ile

Gitdiler bir bir hemân tolundılar abdâllar (s. 297)

"Abdallar, dünyadan kalp safası/ mutluluğuyla ayrıldılar, bir bir güneş gibi battılar."

Şair, hayret makamını aşip fenâya ulaşan abdalları batan güneşe benzetmiştir. Güneş gibi etrafı aydınlatıp, ısıtıp ardından dünyadan ayrılırlar. Burada "tolunmak" kelimesinin "dolunay haline gelmek" (URL3) anlamı düşünüldüğünde güneşe benzeyen abdalların kemale erdikleri, dünyadaki görevlerini tamamlayıp kelimenin tam anlamıyla fânî oldukları söylenebilir.

Vardılar cîsr-i mecazîden hakikat râhına

Hânekâh-ı lâ-yezâle kondılar abdâllar (s. 297)

"Abdallar, mecaz köprüsünden geçip hakikat yoluna gittiler. Sonsuzluk dergahına yerleştiler."

Bu beyitte de fenâfillah'a ulaşmaları bir yolculuk metaforuyla açıklanmıştır. Dervişler mecaz/ dünyaya ait köprüden geçip hakikate/ asıl varılacak olan yere ve sonsuzluk evine ulaşmışlardır. Bu durum kuşların yolculuğunu tamamlayıp Simurg'a ulaşmasıyla benzerlik göstermektedir. Derviş geçilmesi gereken tüm aşamaları geçmiş ve vuslata ermiştir.

Sonuç

Hayret kelimesini s  f  ler marifetin vardığı son nokta olarak tanımlarlar. Bilginin sınırında hayret vardır. Yani sâlik, ulaştığını zannettiği hakikatin sonsuzluğu karŗıs  nda kendi aczini görüp hayrete d   er. Yer yön duygusunun kaybolduğu ve bütün zıtlıkların bir arada olduğu bu makam, zengin metafor ve çağrışım dünyasıyla edebi eserlerde sıkça kullanılmıŗtır.   alıŗmada 16. yüzyılın önemli şairlerinden Yahya Bey'in divanında hayret kavramının hangi bağlamlarda kullanıldığı üzerinde durulmuŗ, şairin hayret makamına varmaya   alıŗtı  ı, orada bulunduğu ve o makamı aŗtı  ı esnada yaŗad  ğı tecrübeleri aktardığı beyitler tespit edilmiŗtir.

Beyitlerde hayret makamına ulaŗmaya   alıŗırken kullanılan marifet/ bilgi kavramı üzerinde durulmuŗtur. Çünkü bilgi o makama gelmek için önemli bir ara  ken, hayret makamına girebilmek için bilgiden kurtulmak gerekmesi makamın paradoksal yönünü ortaya koymaktadır. Zira hayret makamı tüm zıtlıkları içerisinde barındırmaktadır. Yahya Bey'in deyiŗiyle “bu makamda akıllı olan aklını kaybedendir”. Hayret makamında řaŗkınlıkla dönüp duran   ş  klar, sonunda fen  fillaha, sonsuz huzur ve s  k  na ulaŗırlar.

Sonuç olarak Taŗlıcalı Yahya Bey, hayret makamını yalnızca teorik bir tasavvufi kavram olarak ele almamıŗ; gerek h  milerinden mansıp talep ettiği kasidelerinde gerekse âşıkane gazellerinde bu makamı bizzat tecrübe eden ve m  r  şid rehberliğine ihtiyaç duyan bir sâlik edasıyla tecrübelerini aktarmıŗtır. şiirlerinde hayret kavramına yüklediği bu iŗlev, hem onun mutasavvıf kimli  ğinin edebi řaŗsiyeti üzerindeki belirleyici rolünü hem de 16. yüzyıl divan şiirinin insan psikolojisinin en derin ve karmaŗık evrelerini anlamlandırma gücünü bir kez daha g  stermiŗtir.

Kaynaklar | References

- Çavuşoğlu, M. (2023). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divânı*. KTB Yayınları.
- Çiçekler, M. (2020). *Mantıku't-Tayr Kuşların Diliyle*. Kaknüs Yayıncılık.
- Erkal, A. (2014). 'Hayret'ten 'Divâne'liğe Divan Şiiri. *Turkish Studies*, Volume 9/12: 215-234.
- Gölpınarlı, A. (2001). *Mantık al-Tayr*, C. II. MEB Yayınları.
- Güneri, İ. S. (2024). Ferîdüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ında Kuş Sembolleri ve Yedi Vadi Metaforunun Tasavvufî Bağlamda Analizi. *Burdur İlahiyat Dergisi*, S. 9: 33-55.
- Kaplan, H. (2023). Yahyâ Bey'in Divan'ında Harf Oyunları ve Sese-Söze-Simgeye Dönüşen Bir Harf Olarak "Dâl". *Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi*, 2: 75-90.
- Kaya, B. A. (2013). Yahyâ Bey, Taşlıcalı, Dukagin-zâde, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yahya-bey-dukagin-zade>
- Kotan, Y. ve A. Erkal (2024). Divan Şiirinde Bir Mekân Unsuru Olarak "Vadi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 33: 316-344.
- Özcan, N. (2004). Mevlevî âyini. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29: 464-466
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. L&M Yayınları
- Tanyu, H. (1991). Ateş. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4: 52-55.
- Tek, A. (2008). Tasavvufî Mertebeler -Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği. Emin Yayınları.
- Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kbalcı Yayınları.
- Uludağ, S. (2003). Mârifet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28: 54-56.
- Uludağ, S. (2006). Nefis. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32: 526-529.
- Yetik, E. (1998). Hayret. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17: 60-61.
- Yıldırım, N. (2021). *Kuşlar Hikâyesi*. Pinhan Yayıncılık.
- URL1: <https://sorularlailamiyet.com/dunyanin-okuzle-baligin-ustunde-oldugunu-soyleyen-bir-hadis-var-mi>
- URL2: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Kalem-suresi/5272/1-7-ayet-tefsiri>
- URL3: <https://sozluk.gov.tr/>